

Dialectic of ideology or utopia of Ardavirafnameh

Fatemeh Mosayebi ¹✉ , Ruhollah Eslami ²

¹. PhD student of political thought at Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran. (Corresponding author)*

E-mail: f.mosayebi95@gmail.com

². Assistant Professor, Department of Political Science, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

E-mail: eslami.r@um.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: <i>Research Article</i></p> <p>Article history: Received: <i>10 Jan 2022</i> Revised: <i>19 March 2022</i> Accepted: <i>29 November 2022</i> Published online: <i>25 March 2023</i></p> <p>Keywords: <i>Ardavirafnameh</i> <i>Ideology</i> <i>utopia</i> <i>sociology of knowledge</i> <i>Sassanians.</i></p>	<p>ArdaVirafnameh is a religious text belonging to ancient Iran and was written by ArdaViraf at the end of the Sasanian era. This work should be read as a text commissioned by the ruling class. The Zoroastrian priests who formed the ruling class, considering the chaotic situation of the Sassanid society, which had suffered many crises, including the crisis of legitimacy, sought to preserve the government, and one of their most important measures was the selection of a priest named Ardaviraf from among the chosen priests. It was to go on a religious journey and write his observations in the form of a narrative of heaven and hell. Therefore, although Ardavirafnameh is a religious text, but by going deeper into it, one can infer various aspects from it, which narrates the society, politics and ancient history of Iran. This article has a question under the title of whether Ardavirafnameh has moved towards ideology or utopia. And why It examines the dialectic of ideology and utopia in it and finds that the ideology of this work is bolder and heavier than utopia, and therefore, by ordering this book to Arda Viraf, the Zoroastrian theologians sought to preserve the status quo and reduce the legitimacy crisis of the Sassanid political system. . Accordingly, the theoretical framework of Mannheim's sociology of knowledge and Skinner's method have been used, both of which emphasize the role of society, history and thought and can help in the historical and textual reflection of this article.</p>

Cite this article: Mosayebi, Fatemeh. Eslami, Ruhollah (2023). **Dialectic of ideology or utopia of Ardavirafnameh**, Iranian Civilization Research, 4(2) 161-172.

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2023.3722>

English Extended Abstract

1. Introduction

Arda Viraf is a religious text left from ancient Iran. This work shows the crisis of society, especially the crisis of the collapse of the family, religion, and the imperial system, compared to other surviving texts, including Ahad Ardeshir. Because its final composition was probably done in the 4th or 5th century AH / 10th or 11th AD, so the influence of the Persian language can be seen in it (Tafazli, 1400: 169). This book is written in 101 chapters and tells the story of the people of the Sassanid period. The first chapter of the book describes how to climb Arda Viraf. From the seventh to the sixteenth chapter, he describes heaven and the people of heaven, and from the sixteenth chapter to the end of the book, he spends most of it describing hell and the people of hell.

Arda Viraf can be examined from different social and political angles of the Sasanian era. One of the most important aspects of it is politics and political thought, because Arda Viraf is a religious text written in the heart of the ruling power. The author of this work, Arda Viraf, can also be considered one of the ancient Sharia writers of Iran, who during the Sassanid period, in addition to trying to revive religion, also tried to preserve the family and the government. Accordingly, we used Mannheim's sociology of knowledge to represent its utopian and ideological features by analyzing this work. The question of the article is whether Arda Virafnameh has moved towards ideology or utopia? And why the hypothesis of the article is based on the fact that it seems that Arda Virafnameh has an ideological tendency in the dialectic of utopia and ideology and seeks to maintain the status quo and the stability of the ruling government and ideology.

2. Research Methodology

This article seeks to analyze the dialectic of ideology or utopia in ancient Iran, for this reason the discussed history and at the same time the society of Iranshahr at the end of Sassanid period is important. Sharia writing and knowledge of the ideal society are examined and judged from Mobdan's point of view. Based on this, we tried to get help from Karl Mannheim's sociology of knowledge, which is closely related to this issue. Mannheim treated intellectuals as relatively classless, in the sense that they could transcend their core group to pursue their ideals (Kurzman and Owens, 2002: 63). In such a society, two groups of intellectuals are formed. The first group seeks to maintain the status quo and wants to maintain the existing political system, but the second group, on the other hand, seeks to change the status quo and constantly tries to create ideas that will transform society. According to Mannheim, the first group is looking for ideology and the second group is looking for utopia. Therefore, according to the topic of the article, which seeks to analyze the ideology or utopia of the text of Arda Viraf Nameh, Mannheim's sociology of knowledge has been used.

Skinner's hermeneutic method has been used in this article, because thought has been examined using the text of Ardaviraf Nameh in a social and historical context. In hermeneutic methods, either the text or the context is emphasized. In contextualism, the background and historical context determines the purpose and meaning of the text, and in textualism, the coherence of the text and the persuasiveness of the evidence are discussed. In Skinner's method, textualism and contextualism are considered simultaneously.

3. Discussion

The paradise described by Arda Viraf is the reward of those who did not turn their backs on their religion, took care of their families and supported the political system. Therefore, aside from moral

English Extended Abstract

issues such as truthfulness, Arda Viraf seeks to build a society that includes good rulers, obedient women, and pious people. The solid foundations of government, family and religion that formed the structure of Sasanian society.

Mannheim considers utopian thought as an imaginary image of social reality like ideology, but he believes that utopia, unlike ideology, has the dynamic of changing the shape of that reality into an image of that reality itself (Berger and Lukman, 1375: 19). It is this dynamic of transformation that can lead to the creation of the first chapters of Arda Viraf Nameh. In these initial chapters, which constitute a short part of the book, Arda Viraf seeks to change the status quo, especially the change of the status quo of religion, which is the foundation of the Sassanid political and social system. By writing this short section in Arda Viraf Namah, he wants to change the existing moral situation and bring the society to worldly and hereafter happiness.

In the Sasanian society, the origin is with the father and with the king, and the family is the reduced form of government and is considered the basis of power in the society (Islami, 2016: 37). In particular, by creating fear of hellish torments, they try to restore the prosperity of religion, and in this way they help to preserve the family and the government, and as a result, the power of the religious people is also restored. This entanglement of religion, government and family leads to an ideological structure that is mentioned in various places in Arda Viraf Nameh and shows that the preservation of the status quo was followed seriously during this period. The use of the eagle and torment and showing a terrible and terrifying God who must guide people to happiness by force is one of the important features of this era. In this way, the tolerant, pluralistic and human-centered model of Achaemenid politics gives way to the religious, monotheistic (monistic) and God-centered model of Sassanid politics, and finally the political regime collapses from within. (ibid: 43). By writing religious texts such as Arda and Vafnameh and interweaving religion, government and family as the axes of their ideology, the Sasanians tried to maintain the status quo and fueled it by creating fear of the eagle and punishment after death.

4. Conclusion

In the main part of the book, Arda viraf seeks to maintain the status quo by producing ideology and wants to help the ruling class and the government by creating a work that is considered a form of government ideology. In these chapters, by drawing torment and hell, especially the situation of women, it is warned that if the society does not move towards preserving religion, family, and finally the government, it will suffer painful torments in the hereafter. In the dialectic between utopia and ideology in Arda Viraf Nameh, we can talk about the weight of ideology. He wants to preserve the three institutions of the family, religion and the emperor, which are the most important ideological foundations of the government, because the Mobdians realized that the legitimacy of the government and its foundation is in danger. Therefore, in drawing this dialectic, ideology has priority and Arda Virafnameh should be considered an ideological text centered on preserving the family, religion and the imperial system, which sought to preserve the religious power of the Sassanids.

پژوهشنامه تمدن ایرانی

ناپا الکترونیک: ۰۸۶۷-۲۸۲۱

دیالکتیک ایدئولوژی یا اتوپای ارداویرافنامه

فاطمه مصیبی^۱، روح‌الله اسلامی^۲

^۱ دانشجوی دکترا اندیشه سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد. (نویسنده مسئول). f.mosayebi95@gmail.com

^۲ استادیار گروه علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد. eslami.r@um.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۲</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۵/۱۸</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۷</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۲/۲۵</p> <p>کلیدواژه‌ها: ارداویرافنامه، ایدئولوژی، اتوپیا، جامعه‌شناسی معرفت، ساسانیان.</p>	<p>ارداویرافنامه متنی مذهبی متعلق به ایران باستان است که در عصر ساسانیان توسط ارداویراف به نگارش درآمد. موبدان زرتشتی که طبقه حاکمه را تشکیل می‌دادند با تامل در اوضاع نابه‌سامان جامعه ساسانی که دچار بحران‌های بسیاری از جمله بحران مشروعیت گشته بود، در پی حفظ حکومت برآمدند و یکی از مهم‌ترین اقداماتشان انتخاب موبدی از میان منتخب موبدان به نام ارداویراف برای سیر به سفری مذهبی و نگارش مشاهداتش در قالب روایت بهشت و جهنم بود. بنابراین هرچند ارداویرافنامه متنی مذهبی است اما با عمیق‌تر شدن در آن می‌توان وجوه مختلفی از آن استنباط کرد که روایت‌کننده جامعه، سیاست و تاریخ باستان ایران است. سوال مقاله این است که ارداویرافنامه به سمت ایدئولوژی حرکت کرده است یا اتوپیا و چرا و بدین ترتیب دیالکتیک ایدئولوژی و اتوپای موجود در ارداویرافنامه را بررسی می‌کند و در می‌یابد که کفه ایدئولوژی این اثر پررنگ‌تر و سنگین‌تر از اتوپیاست و بنابراین موبدان زرتشتی با سفارش این کتاب به ارداویراف در پی حفظ وضع موجود و کاهش بحران مشروعیت نظام سیاسی ساسانی برآمدند. بر همین اساس از چارچوب نظری جامعه‌شناسی معرفت مانهایم و روش اسکینر که هر دو بر نقش جامعه، تاریخ و اندیشه تاکید دارند و می‌توانند در تامل تاریخی و متنی این مقاله کمک کنند، استفاده شده است.</p>

استناد: مصیبی، فاطمه؛ اسلامی، روح‌الله (۱۴۰۱). دیالکتیک ایدئولوژی یا اتوپای ارداویرافنامه. پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۴ (۲)، ۱۶۱-۱۷۲.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIC.2023.3722>

۱. مقدمه

۱-۱- بیان مسأله

ارداویرافنامه متنی مذهبی به جای مانده از دوره باستان ایران است. این اثر که در مقایسه با سایر متون به جای مانده چون عهد اردشیر، نشان‌دهنده بحران در جامعه به‌ویژه بحران متلاشی شدن خانواده، مذهب و نظام شاهنشاهی است و گواه آن است که در دوره بحرانی ساسانیان نگاشته شده اثری از اواخر دوره ساسانی است چراکه تألیف نهایی آن احتمالاً در سده ۴ یا ۵ ق / ۱۰ یا ۱۱ م انجام شده است به همین دلیل نفوذ زبان فارسی در آن مشاهده می‌شود (تفضلی، ۱۴۰۰: ۱۶۹). ارداویرافنامه از متون مهم مذهبی زرتشتیان است که می‌توان آن را از زوایای مختلفی چون دید ادبی، اجتماعی، زبان‌شناسی و... نگریست. ارداویراف که خود موبدی متعصب و معتقد است از بین هفت موبد دیگر انتخاب می‌شود تا سفر معنوی خود را به جهان دیگر آغاز کند و سپس آن چه را مشاهده کرده، بازگو کند. «پس با موافقت دستوران دین، همه مردم را به در آتشکده فریبی فرا خواندند از میان همه آن‌ها هفت مرد جدا کردند که نسبت به ایزدان و دین بی‌گمان‌تر بودند. و اندیشه و گفتار و کردار ایشان آراسته‌تر و درست‌تر بود و گفتند که شما خود بنشینید و از میان خود یکی را برگزینید که برای این کار بهتر و بی‌گناه‌تر و خوشنام‌تر باشد پس آن هفت مرد نشستند و از میان هفت تن سه تن و از میان سه تن یک تن ویراز نام برگزیدند، و نام او را وه‌شاپور هم گویند» (فصل ۱). این کتاب در ۱۰۱ فصل به رشته تحریر درآمده و گویای وضعیت مردمان دوره ساسانی است. فصول ابتدایی کتاب به توصیف چگونه به معراج رفتن ارداویراف می‌پردازد. از فصل هفت تا شانزده بهشت و بهشتیان را وصف می‌کند و از فصل شانزده تا پایان کتاب یعنی بخش عمده آن را به شرح دوزخ و دوزخیان صرف می‌کند.

ارداویراف را می‌توان از زوایای مختلف اجتماعی و سیاسی عصر ساسانی نگریست. یکی از مهم‌ترین وجوه آن سیاست و اندیشه سیاسی است چراکه ارداویرافنامه متنی مذهبی است که در بطن قدرت حاکمه نگاشته شد. مولف این اثر یعنی ارداویراف را نیز می‌توان به‌عنوان یک شریعت‌نامه‌نویس دوره باستان ایران تلقی نمود که علاوه بر تلاش برای احیای مذهب در تلاش است تا خانواده و حکومت را نیز در عهد ساسانی حفظ نماید و این نگاه را می‌توان در فصل فصل ارداویرافنامه جستجو کرد. بر همین اساس از جامعه‌شناسی معرفت مانه‌ایم بهره بردیم تا با واکاوی این اثر ویژگی‌های اتوپیا و ایدئولوژیک آن را بازنماییم. سوال مقاله این است که ارداویرافنامه به سمت ایدئولوژی حرکت کرده است یا اتوپیا؟ و چرا؟ فرضیه مقاله بر این اساس است که به‌نظر می‌رسد ارداویرافنامه در دیالکتیک اتوپیا و ایدئولوژی در جهتی ایدئولوژیک قرار گرفته است و به‌دنبال حفظ وضع موجود و پایداری حکومت و ایدئولوژی قدرت حاکمه است. این ایدئولوژی در پی حفظ سه مولفه خانواده، مذهب و حکومت به نگارش بخش اعظمی از جهنم و بخش کوتاهی از بهشت می‌پردازد.

۱-۲- پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام‌گرفته در رابطه با متن ارداویرافنامه محدود و غالباً در حوزه اندیشه سیاسی جای نمی‌گیرند و به‌طور کلی می‌توان آنان را در سه بخش دسته‌بندی کرد ۱- آثار ترجمه که هم‌زمان به نقد و بررسی کتاب نیز پرداخته شده است، ۲- پژوهش‌های تطبیقی که عمدتاً آن را با کمدی الهی دانته مقایسه کرده است و ۳- بررسی ابعاد مختلف ارداویرافنامه. ارداویرافنامه را نخستین بار رشید یاسمی در سال ۱۳۱۴ ترجمه کرد و پس از آن عقیقی در سال ۱۳۴۲، مهرداد بهار در سال ۱۳۶۲ و در نهایت ژاله آموزگار در سال ۱۳۷۲ به ترجمه آن پرداختند و مقدمه‌های خود را که شامل نقد و بررسی این کتاب است را به نگارش درآوردند.

دنیا حیدری و محمدباقر تسلیمی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «مقایسه‌ی تطبیقی بهشت و دوزخ در ارداویرافنامه و کمدی الهی» به بررسی تطبیقی دو اثر کلاسیک با منشأ مذهبی یعنی ارداویرافنامه و کمدی الهی دانته می‌پردازند.

در این مقاله تلاش شده است علاوه بر بیان شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو اثر به تاثیرگذاری ارداویرافنامه بر کمدی الهی دانتته نیز اشاره شود.

علیرضا پورشبانان و امیرحسین پورشبانان (۱۳۹۷) نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی تطبیقی ظرفیت ارداویرافنامه در مقایسه با متن و بازی دوزخ از کمدی الهی دانتته» به بررسی بازی‌سازی رایانه‌ای از بخش دوزخ کمدی الهی دانتته پرداخته می‌شود و این مسئله با ظرفیت متون کلاسیکی چون ارداویرافنامه که شباهت بسیاری با کمدی الهی دارد اشاره می‌شود. بنابراین نتیجه گرفته می‌شود که چارچوب داستانی هر دو اثر ادبی مشابه است و روایت ارداویرافنامه نیز به دلیل فضاسازی مشابه، ظرفیت تبدیل شدن به داستان مناسب بازی اقتباسی را دارد.

مسعود نباتی (۲۰۱۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «*Evaluating and comparing the Book of Arda Viraf*» در پی مقایسه دو سفر معنوی است. ارداویرافنامه به عنوان متنی زردشتی و سیرالعباد الی المعاد نیز در مقام یک متن از عرفان اسلامی که به نظر نویسنده دارای شباهت‌ها و تفاوت‌هایی هستند مورد مقایسه قرار گرفته است. ابراهیم رایگانی و سیدمهدی موسوی کوهپیر (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی و تحلیل جایگاه کار و کشاورزی در ارداویراف نامه؛ از منظر ثواب و عقاب اخروی»، به نقش کشاورزی و اهمیت آن برای دین زرتشت پرداخته است تا با نشان دادن عذاب و ثواب اخروی اعمال انسان در ارداویرافنامه و ترویج و تبلیغ اعمال مینویی از جمله کار اقتصادی و کشاورزی، این اهمیت را اثبات نماید. سیما سلطانی (۱۳۸۴) در مقاله «گناهان زنان در ارداویرافنامه» با توجه به اشاره‌های مستقیم ارداویرافنامه به گناهان زنان، به جایگاه زنان در متن مذهبی ارداویرافنامه پرداخته است و ملاک‌های اخلاقی موجود در آن را مورد کنکاش قرار داده است. مرضیه کسریایی و حسن ابراهیمی (۱۳۸۸)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نمادگرایی در سیرالعباد الی المعاد سنایی و ارداویرافنامه» به کنکاشی عارفانه در دو اثر مذهبی عصر میانه در ایران پرداخته‌اند و مباحث نمادین این دو اثر را از نگاهی عرفانی مقایسه کرده‌اند.

در این مقاله تلاش شده است تا از زاویه‌ای دیگر بر ارداویرافنامه نگریسته شود و براساس متن کتاب علاوه بر فهم وجوه اتوپیا و ایدئولوژیکی اثر، نیم‌نگاهی به زمانه پر تلاطم ارداویراف در اواخر عصر ساسانی انداخته شود و در نهایت دیالکتیک موجود در ارداویرافنامه میان اتوپیا و ایدئولوژی بررسی می‌شود.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

این مقاله در پی واکاوی دیالکتیک ایدئولوژی و یا اتوپیا در دوره باستان ایران است، به همین دلیل تاریخ و زمانه مورد بحث از اهمیت برخوردار می‌شود هم‌زمان جامعه ایرانشهر در اواخر دوره ساسانیان از دیدگاه شریعت‌نامه‌نویسی و فهم جامعه آرمانی از دیدگاه موبدان مورد کنکاش و قضاوت قرار گرفته است بر همین اساس تلاش شد تا از جامعه‌شناسی معرفت کارل مانهایم که قرابت بسیاری با این مبحث دارد، کمک گرفته شود.

جامعه‌شناسی معرفت از جدیدترین شاخه‌های جامعه‌شناسی است که در ابتدا ماکس شلر و پس از او کارل مانهایم به صورت گسترده بدان پرداخت. جامعه‌شناسی معرفت از آغاز در آثار شلر و مانهایم، روش‌های دقیقی را مطرح نموده است که در آن شناخت در جامعه مشخص می‌شود (McCarthy, 2000: 4). در واقع جامعه‌شناسی معرفت مانهایم در پی کاوش شیوه اندیشیدن روشنفکران است و این مسئله را در بستر ظرف زمانی و مکانی‌ای که اندیشه در آن شکل می‌گیرد، مورد بررسی قرار می‌دهد. کارل مانهایم مانند بسیاری دیگر از اندیشمندان، پژوهش‌های خود را با معرفت‌شناسی آغاز کرد و سعی نمود تا میان معرفت‌شناسی فلسفی و جامعه‌شناسی پیوند ایجاد نماید (دومانو، ۱۳۹۶: ۱۹۰). بنابراین جامعه‌شناسی معرفت منهایم در پی چگونگی اندیشیدن است و می‌خواهد به این پرسش پاسخ دهد که ارتباط بین دانش و معرفت به چه نحوی در بستر عوامل اجتماعی و تاریخی شکل می‌گیرند.

مانهایم به دنبال پاسخی برای چگونگی اندیشیدن است و برای دست یافتن بدین پاسخ به سمت جامعه‌شناسی می‌رود. در واقع مانهایم به دنبال آن بود تا نشان دهد که چگونگی اندیشیدن در زندگی جمعی و در سیاست به‌عنوان یکی از ابزارهای عمل جمعی نقش‌آفرینی می‌کند (مانهایم، ۱۳۹۶: ۳۵). او بر این باور بود که اندیشه در میان جمع شکل می‌گیرد و این گروه‌های انسانی هستند که به تولید تفکر مشغولند. به همین دلیل او معتقد بود «این انسان‌ها نیستند که می‌اندیشند، یا حتی افراد مجزا از یکدیگر نیز نیستند که به کار اندیشیدن می‌پردازند، بلکه آدمیانی هستند در گروه‌هایی معین که، در یک رشته بی‌پایان پاسخ به شرایط و موقعیت‌های مخصوص، سبک ویژه‌ای از اندیشیدن را به وجود آورده‌اند که مشخص‌کننده موضع و مقام مشترک آن‌هاست.» (مانهایم، ۱۳۹۶: ۳۷). بنابراین سخن گفتن از فرد در اندیشه کار درستی نیست بلکه انسان تنها در آن چه انسان‌های دیگر پیش از او گفته‌اند، مشارکت می‌کند. بر همین اساس مانهایم از گروهی از اندیشمندان صحبت می‌کند که می‌توانند آغازگر یک کاست در جامعه باشند. «در هر جامعه‌ای گروه‌هایی اجتماعی وجود دارند که وظیفه خاص‌شان همانا فراهم آوردن تعبیر و تفسیری از جهان برای آن جامعه است. ما اینان را «روشن‌اندیشان» می‌نامیم.» (همان: ۴۴ و ۴۵). او معتقد است هرچه جامعه ایستاتر باشد احتمال بیشتری وجود دارد تا این قشر پایگاهی مشخص چون یک کاست در آن جامعه به‌دست آورد. در واقع مانهایم با روشنفکران نسبتاً طبقاتی برخورد می‌کرد، یعنی آن‌ها می‌توانند از گروه مبدأ خود فراتر روند تا آرمان‌های مدنظرشان را پیگیری کنند (Kurzman and Owens, 2002: 63). در چنین جامعه‌ای دو دسته از روشن‌اندیشان شکل می‌گیرند. دسته اول در پی حفظ وضع موجودند و می‌خواهند نظام سیاسی موجود حفظ گردد اما دسته دوم در مقابل به‌دنبال تغییر وضع موجودند و دائماً تلاش می‌کنند اندیشگانی در این مسیر خلق کنند که جامعه را در جهتی تغییرپذیر قرار دهد. از نظر مانهایم دسته نخست به دنبال ایدئولوژی و دسته دوم در پی ساخت اتوتیپا هستند. بنابراین با توجه به موضوع مقاله که در پی واکاوی ایدئولوژی و یا اتوتیپای متن ارداویرافنامه است از جامعه‌شناسی معرفت مانهایم استفاده شده است.

در این مقاله از روش هرمنوتیک اسکینر استفاده شده است چراکه اندیشه با استفاده از متن ارداویرافنامه در بستری اجتماعی و تاریخی بررسی می‌گردد. در روش‌های هرمنوتیکی یا متن مورد تاکید قرار می‌گیرد و یا زمینه. در زمینه‌گرایی بستر و زمینه تاریخی مقصود و معنای متن را مشخص می‌کنند و در متن‌گرایی به انسجام متن و میزان قانع‌کنندگی استدلال‌ها پرداخته می‌شود. در روش اسکینر به متن‌گرایی و زمینه‌گرایی به‌طور هم‌زمان توجه می‌شود. اسکینر بر این باور است که نویسنده و یا گوینده از نوشتن و گفتن منظور و قصدی دارد و هدف پژوهشگر در واقع کشف همین مقصود است. به همین دلیل او به صراحت، تفسیر را معادل فهم معنا می‌داند و تفسیر یک متن را تلاش برای تجزیه و تحلیل کردن آن، به منظور معنا کردن چیزی تلقی می‌نماید (Tully, 1988: 29). اسکینر در روش فهم متون تاریخی و شناخت اندیشه سیاسی متفکران مدرن همچون ماکیاولی، هابز و لاک با اشاره به ایدئولوژی‌ها و نظریات سیاسی موجود، به مواجهه این ایده‌ها و متفکران سیاسی به‌عنوان یکی از کلیدهای فهم اندیشه سیاسی نظریه‌پردازان سیاسی توجه می‌کند (امینی، شاکری خوئی، ۱۳۹۱: ۲۸). به‌عنوان نمونه اندیشه لاک براساس اشتیاق او به پذیرش ساختار اجتماعی جدید، اندیشه کالینگوود براساس دل‌بستگی‌اش به ساختار اجتماعی قدیم و اندیشه آدام اسمیت براساس پذیرش ساختار اجتماعی جدید در عین بی‌علاقگی به اهداف آن فهم می‌گردد (skinner, 2002: 85). بنابراین اسکینر پیونددهنده روش هرمنوتیک با روش جامعه‌شناسی معرفت است به دلیل اینکه او فهم معنای موجود نزد مؤلف را با احاله و توجه به شرایط اجتماعی و گفتارها و قواعد اجتماعی و محیطی مؤلف ارتباط می‌دهد (امینی، شاکری خوئی، ۱۳۹۱: ۲۸).

ساسانیان و جدال ایدئولوژی و اتوتیپا

ابن خلدون بر این باور بود که هر تمدنی روزی به انحطاط خواهد رسید. ساسانیان نیز که تمدنی با شکوه را براساس دین زرتشت بنا نمودند، پس از دوره اوج به‌تدریج به زوال گراییدند و در این مسیر انحطاطی بیش از پیش بر طبل مذهب

کوبیدند. اندیشه‌های شکل گرفته در این دوره نیز غالباً رنگ و بویی مذهبی داشتند. طبق نظر مانهایم حکومت‌ها دو گروه از اندیشمندان را تجربه می‌کنند. گروهی به دنبال حفظ حکومتند و در تلاشند تا با خلق ایدئولوژی و یا حفظ ایدئولوژی خلق شده به حفظ وضع موجود بپردازند. گروه دیگر نیز در پی کنار زدن وضع موجودند و از طریق اتوپیا به دنبال ایجاد جایگزینی برای وضع موجود می‌روند. به همین دلیل مانهایم بر این باور بود که اگر نظام موجود و جاری اجتماعی را اتوپیا بنامیم، آنگاه تصورات آرزومندانه‌ای که وظیفه‌ای انقلابی بر عهده می‌گیرند به اتوپیا تبدیل می‌شوند (مانهایم، ۱۳۹۶: ۲۵۸). در این دوره از تاریخ ایران نیز حضور این دو گروه قابل مشاهده است. برخی از اندیشمندان چون موبدان زردتشی در پی ساخت ایدئولوژی و برخی چون مانی و یا مزدک در پی برون رفت از وضع موجود و شکل دهی به اتوپیا بودند. در این میان ارداویرافنامه به عنوان متنی مذهبی که از دل اوضاع نابه‌سامان ساسانیان بیرون آمده است و در پی بنا ساختن نظامی جدید که هم دارای مولفه‌های اوتوپایی و هم ایدئولوژیک است، بسیار مهم می‌نماید. در بخش‌های اوتوپایی ارداویراف با تصویرسازی از بهشت در پی هشدار به همین دلیل می‌توان از یک دیالکتیک در این متن سخن گفت. دیالکتیکی میان اتوپیا و ایدئولوژی که با بررسی آن در نهایت در خواهیم یافت که وجوه اتوپایی یا وجوه ایدئولوژی آن غالب است.

وجوه اتوپایی ارداویرافنامه؛ ساختن بهشت روی زمین

سفر ارداویراف از بهشت آغاز می‌شود بنابراین ابتدا او تصاویری از بهشت توصیف می‌کند. در فصول ابتدایی ارداویراف به دنبال نشان دادن نیکویی، پاکی، اخلاقیات و دوری از فساد است او در تلاش است تا با به تصویر کشیدن بهشت و پادشاه‌های بهشتی که در سفر خود مشاهده کرده، فساد و بی‌بندوباری و پلیدی‌های موجود در جامعه‌اش را که ویژگی زمانه‌ای است که او در آن زیست می‌کند، بزدايد. او به دنبال ایجاد تغییر است تا جامعه را در مسیر نیکویی و پاکی قرار دهد و از زشتی‌ها و پلیدی‌هایی که دامن آن را آلوده کرده، دور سازد. بدین ترتیب نیکویی و اخلاق در سه مفهوم زردتشی خلاصه می‌شود: گفتار نیک، کردار نیک و اندیشه یا دین نیک. ارداویراف شرح می‌دهد که کنش و دین نیک در آن جهان به شکل دوشیزه‌ای زیبا بر انسان ظاهر می‌شود. «و پرسد آن روان اهلوان از آن دوشیزه که تو کیستی؟ که من هرگز در دوران زندگی هیچ دوشیزه‌ای با شکلی نیکوتر و زیباتر از تو ندیده‌ام و آن که دین و کنش خود او بود پاسخ داد که من کنش توام، جوان خوب اندیشه خوب گفتار، خوب کردار، خوب دین» (فصل ۴).

بهشت تصویر شده ثمره و پادشاه نیکوکاران و دین‌دارانی است که در این جهان بر محور اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک زندگی کرده‌اند. ارداویراف می‌خواهد با بازگو نمودن آنچه در بهشت مشاهده کرده، انتظار ساخت جامعه‌ای بر پایه درستی و نیکویی را دارد. او در پی تغییر وضع موجود جامعه ساسانی است. ارداویراف پل چینود را که در دوزخ به اندازه یک تار مو مجسم می‌کند در بهشت به اندازه نه نیزه پهن می‌نماید. «و پس از آن پل چینود به اندازه نه نیزه پهن شد. من همراه سروش اهلو و آذر ایزد به آسانی و به فراخی، و دلیرانه و پیروزگرانه، از پل چینود گذشتم» (فصل ۵). توصیف او از لحظه عبور از پل نیز خود نشان‌دهنده نوعی پادشاه برای نیکان است چراکه معتقد است عبور از پل چینود برای دین‌داران همراه با غرور و افتخار است و این مزد آنانی است که در زندگی دنیا به این سه بنیان زرتشی (گفتار نیک، کردار نیک و اندیشه نیک) پشت نکردند.

مانهایم معتقد است اتوپیا زمانی پدید می‌آید که ذهن با حالت واقعیتهایی که این حالت ذهنی در آن به ظهور می‌رسد ناسازگار باشد و این ناسازگاری از این نکته هویدا می‌گردد که چنین حالت ذهنی در تجربه، در اندیشه و در عمل معطوف به موضوعاتی است که در موقعیت فعلی وجود ندارند (مانهایم، ۱۳۹۶: ۲۵۷). ارداویراف نیز در چنین وضعیت ناسازگاری در جامعه روزگار خود قرار داشت. او با خلق تصاویر بهشتی و رویارویی‌ای همراه با خوشبختی، شادی و شمع با بهشتیان که همگی از دین‌داران و نیکوکاران بوده‌اند، در پی خلق موقعیتی اتوپایی در ذهن مردم جامعه است تا بهشتی را که در تصور

دارد، روی زمین بسازد. بر همین مبنا در فصل پنجم از زبان سروش اهلو و آذر ایزد که او را خطاب قرار داده‌اند، می‌گوید: «بیا تا به تو نشان دهیم بهشت و دوزخ و روشنی و آسایش و آسودگی و فراخی و خوشی و خرمی و رامش و شادی و خوشبویی بهشت...» (فصل ۵). ارداویراف با به‌کار بردن این صفات نیک که برای هر انسانی وسوسه‌کننده است تا به چنین دیاری برود، در پی ساخت تصویری از بهشت است که سراسر خوشی و خرمی است و رنجی در آن وجود ندارد. ارداویراف بهشت را جهان بی‌بلا می‌نامد و جامعه خود را پر از بلا و بدبختی توصیف می‌کند: «و روان‌های درگذشتگان به پیشواز ما آمدند، در حالی که درود می‌گفتند و آفرین می‌کردند و می‌گفتند: چگونه تو ای اهلو، از آن جهان پر از بلا، پر از بدبختی، به این جهان بی‌بلا بدون آفت [آمدی]، انوش بخور، چه دیر زمانی این جا رامش بینی» (فصل ۱۰). در همین راستا در فصل‌های دوازدهم تا شانزدهم بهشت و بهشتیان وصف می‌شوند. معتقدان به دین، فرمانروایان خوب، زنانی که شوهران خود را چون سالار دارند و از شوهر خود فرمانبرداری کرده‌اند، کشاورزان، صنعتگران، شبانان (سه گروهی که در پی آبادانی بودند) و... مورد ستایش ارداویراف در بهشت قرار می‌گیرند. «... و روان‌هایی را دیدم که در گیتی گاهان سرودند و یشت کردند و بر دین به مزدیسان که اورمزد به زرتشت آموخت معتقد بودند... که و دیدم روان فرمانروایان خوب و پادشاهان را که از آنان بزرگی و خوبی و نیرومندی و پیروزگری می‌تافت هنگامی که در روشنی، در ارابه زرین و در گردونه می‌رفتند و این به نظر من ستایش‌آمیز آمد...» (فصل ۱۲). و یا «دیدم روان زنان با بسیار اندیشه نیک، و با بسیار کردار نیک [خوب آموخته شده] توسط رد خدایان^۱ که شوهر خود را چون سالار دارند، در جامه‌ای زینت‌یافته از زر، زینت‌یافته از سیم، زینت‌یافته از گوهر...» (فصل ۱۳). بهشت توصیف شده توسط ارداویراف پاداشی است برای آنانی که بر مذهب خود پشت نکردند، کیان خانواده را پاس داشتند و نظام سیاسی را همراهی نمودند. بنابراین ارداویراف به‌جز مسائل اخلاقی چون راست‌گویی به‌دنبال ساخت جامعه‌ای است که در آن فرمان‌روایان نیکو، زنان فرمانبردار و مردمی معتقد و پایبند به مذهب را در خود جای داده باشد. بنیان‌هایی محکم از حکومت، خانواده و مذهب که شاکله‌ی جامعه ساسانیان را تشکیل می‌داده است.

مانه‌ایم اندیشه‌ی اتویایی را مانند ایدئولوژی تصویر کژدیسه‌ای از واقعیت اجتماعی می‌داند اما معتقد است اتویا برخلاف ایدئولوژی از پویایی تغییر شکل آن واقعیت به تصویری که خود از آن واقعیت دارد، برخوردار است (برگر و لوکمان، ۱۳۷۵: ۱۹). همین پویایی تغییر شکل است که می‌تواند منجر به خلق فصول ابتدایی ارداویرافنامه شود. ارداویراف در این فصول ابتدایی که بخش کوتاهی از کتاب را تشکیل می‌دهند، به‌دنبال تغییر وضع موجود است به‌ویژه تغییر وضع موجود مذهبی که اساس و بنیان نظام سیاسی و اجتماعی ساسانی بر آن بنا شده است. او می‌خواهد وضع موجود اخلاقی را با نگرش این بخش کوتاه در ارداویرافنامه تغییر دهد. و جامعه را به سوی سعادت دنیوی و اخروی رهسپار کند.

وجه ایدئولوژیک ارداویرافنامه، حفظ وضع موجود خانواده، مذهب و نظام پادشاهی

ایدئولوژی مطرح‌شده توسط حکومت و موبدان که ارداویرافنامه نیز بر محور آن به نگرش درآمد، ثمره رسمی شدن دین زرتشت بود. هیچ عرصه‌ای خارج از روایت مزدیسانا وجود نداشت و نظارتی دائمی و سراسری بر مردم ایجاد شد بدین ترتیب رسمی شدن دین زرتشت منجر شد تا «خانواده»، «مذهب» و «شاهنشاه» با یکدیگر پیوند برقرار کنند و مغان در جایگاه راوی اصلی سعادت بشر تلقی شوند (اسلامی، ۱۳۹۸: ۳۶). این مسئله منجر شد تا منبع تأمین‌کننده مشروعیت حکومت ساسانیان تنها دین و مغان باشند و در این زمینه جای وزیران و فرزندان را بگیرند. ایدئولوژی مطرح‌شده توسط طبقه حاکم، بر سه محور قرار داشت که در ارداویرافنامه نیز غالباً بر این سه محور تأکید دارد. خانواده، مذهب و شاهنشاه

سه محور ایدئولوژی مورد تاکید در این دوره است و موبدان زرتشتی برای حفظ این سه اصل که شاکله حکومت ساسانی در دوره زوال است، از فعالیت‌هایی چون نگارش ارداویرافنامه فروگذار نکردند.

خلق تصاویر اتوپییایی ارداویرافنامه اندک است و در فصل پانزدهم به پایان می‌رسد. از آن پس یعنی از فصل شانزدهم تا فصل پایانی (۱۰۱) تمام فصول، دوزخ را به تصویر می‌کشد. «پس سروش اهلو و ایزد آذر دست مرا گرفتند و از آن جا فرازتر رفتم و دیدم رودی بزرگ و پرزور^۱ تاریک [چون] دوزخ که روان فروهران بسیار در آن رود بودند.» (فصل ۱۶). ارداویراف در این فصول که بخش عمده کتاب را تشکیل می‌دهد در مقام یک موبد حکومتی و اندیشمند ایدئولوژیک ظاهر شده و در پی حفظ وضع موجود است. مانهایم بر این باور است که اقدام به حفظ وضع موجود موجب پدید آمدن ایدئولوژی‌ها می‌گردد تا اندیشه را با آرمان جلوه‌گر ساختن بیش‌ازحد گذشته و تأکید فزون‌مایه بر عوامل ایجادکننده ایستایی و ثبات به خطا بیندازد (مانهایم، ۱۳۹۶: ۴). ارداویراف نیز در مقام موبد انتخاب شده از طرف طبقه حاکم به دنبال حفظ وضع موجود و و پدید آمدن ایدئولوژی در بستر متنی دینی است. او در جهت حفظ وضع موجود به دنبال احیای مذهب زردشتی رو به سوی حفظ خانواده و نظام پادشاهی ساسانی نیز دارد چراکه در این دوره نهاد مذهب به این دو نهاد و خانواده و حکومت نیز به نهاد مذهب پیوند خورده بود. ارداویراف برای احیا و حفظ هر یک از این سه نهاد، فتاویی دارد و تعیین مجازات برای عدم رعایت آن‌ها در جهنم را به سخت‌ترین شکل ممکن بیان می‌کند. بنابراین مذهب، خانواده و حکومت مذهبی ساسانی سه اصل تداوم‌دهنده وضع موجود بودند و ایدئولوژی حاکم را رقم می‌زدند.

ایزدان و دین؛ محور ایستایی جامعه

ماکس وبر در شرح منابع مشروعیت حکومت‌ها از سه نوع منبع مشروعیت سخن گفته است، مشروعیت سنتی، مشروعیت قانونی یا عقلانی و مشروعیت کارزماتیک یا فرهی (وبر، ۱۳۷۱: ۹۹). مشروعیت سنتی، قدیمی‌ترین نوع مشروعیت است که در طول تاریخ می‌توان بارها آن را مشاهده کرد. در این دوره، حکومتی در ایران تمرکز یافته که در پیوندی عمیق با دین، شکل نوینی از حکومت‌داری را بنا کرده است. منبع مشروعیت حکومت مذهب زرتشت است و سیاست در پیوندی عمیق با دین گسترش یافته است و نیز زرتشت دین رسمی حکومت است.

ارداویرافنامه نه تنها خود یک اثر مذهبی است بلکه حتی بر مبنایی مذهبی و به سفارش طبقه حاکمه‌ای از موبدان نگارش یافت. در جای‌جای ارداویرافنامه نقش مذهب پر رنگ‌تر از هر چیزی است. در فصول مختلف به ویژه فصل‌های ابتدایی بارها از سه اصل مذهب زرتشت یاد می‌شود: گفتار نیک، کردار نیک و اندیشه نیک. گاه نیز سفارش‌های دینی تکرار می‌گردد. در فصل دوم برخی دیگر از دستورات دینی زرتشتی در دوره ساسانی مورد اشاره قرار گرفته، دستوراتی مانند: سفارش به ازدواج خویدوده، انجام نیرنگ دینی، یشت کردن اوستا و زند، تمامی این دستورات جزو مفاهیم دیانت رایج در دوره ساسانی بوده است (ربیع‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۱۷). علاوه بر این موارد در فصل‌های دیگر به سرودن گاهان، خشنود کردن مرد اهلو، مراقبت از آتش و آب، منع گریه بر ازدست‌رفتنگان، راست‌گویی، فرمان‌برداری از شوهر، منع روسپی‌گری، منع لواط، رعایت قانون دشتان، نکوهش جادوگری و... نیز تاکید می‌کند.

حفظ دین و ایزدان، بارها تکرار می‌شوند. «پس دیدم روان آن‌هایی که مارها آن‌ها می‌گزیدند و می‌جویدند و پرسیدم: آن‌ها روان چه کسانی هستند؟ سروش اهلو و آذر ایزد گفتند: این روان آن دروندانی^۲ است که در گیتی ایزدان و دین را انکار کردند» (فصل ۵۶). در این فصول تلاش می‌شود تا حفظ دین و ایزدان را به‌عنوانی اصلی مهم که در واقع نگهدارنده طبقه حاکم و درنهایت حکومت‌اند، بیان کند.

^۱ خطرناک

^۲ بدکاران

«و دیدم روان آن دروندانی که می‌بلعیدند و می‌ریزند و دیگر بار می‌بلعیدند و می‌ریزند و پرسیدم: این روانان چه کسانی هستند؟ سروش اهل و آذر ایزد گفتند: این روان آن دروندانی است که در گیتی «مینو» را باور نداشتند و بر دین دادار اورمزد ناسپاس بودند و بر نیکی که در بهشت و بدبختی که در دوزخ است و به بودن رستاخیز و تن پسین^۱ به گمان^۲ بودند» (فصل ۶۱). در این فصل و فصل‌هایی چون آن ارداویراف با توصیفی دهشتبار از دوزخیانی که در دین تردید کرده بودند، می‌خواهد هجمه گسترش‌یافته و نگران‌کننده‌ای را که در این دوره شکل گرفته و بنیانی که نظام سیاسی بر آن استوار شده یعنی مذهب زردشت و این دو نهاد را به خطر انداخته است، از بین ببرد. این بخش‌های ارداویرافنامه در پی حفظ وضع موجود و مذهب است که ایدئولوژی حکومت را تقویت می‌نمود.

خانواده؛ مبنای قدرت جامعه

می‌توان گفت یک‌سوم ارداویرافنامه به مسئله خانواده تاکید می‌کند. مردان، زنان و همسران باید به احکام خانوادگی پدرسالار احترام بگذارند و وظیفه اصلی خود که تداوم نسل، احترام به کشور، موبد و پادشاه بوده است را به‌خوبی انجام دهند (اسلامی، ۱۳۹۸: ۳۷). «پس دیدم روان زنی که زبانش بریده و چشمش کنده شده و مار و کژدم و کرم و دیگر خرفستران مغز او می‌خورند و گاهگاه تن او را با دندان می‌گرفتند و گوش او را می‌جویدند. پرسیدم: این تن چه گناه کرد؟ سروش اهل و آذر ایزد گفتند: این روان آن زن دروند است که در زندگی روسپی بود و بسیار جادوگری کرد و بسیار بزهکاری از او سر زد» (فصل ۸۱). در فصل ۸۷ به مسئله خیانت و سقط جنین می‌پردازد: «پس دیدم روان زنی که با پستان کوه آهنی می‌کند و کودکی که از آن سوی کوه می‌گریست و بانگ او می‌آمد و کودک به مادر نمی‌رسید. و پرسیدم: این تن چه گناه کرد که روان او پادافره چنین سخت تحمل می‌کند؟ سروش اهل و آذر ایزد گفتند: این روان آن زن دروند است که در گیتی نه از شوی خویش بلکه از کس دیگر آستن شد. و گفت من آستن نشدم. و کودک تباه کرد» (فصل ۸۷). خیانت زنان بارها در فصل‌های دیگر مورد تاکید ارداویراف قرار می‌گیرد و با عذاب و عقاب‌های دردناکی وصف می‌شود. در فصل ۸۸ به مسئله خیانت مردان نیز اشاره می‌کند. که این مسئله نیز در راستای دفاع از کیان خانواده در عصری که نهاد خانواده با تزلزل مواجه شده بود، است.

شیر ندادن مادران به کودکان نیز از مسائل مهمی است که مورد توجه است و مکرراً مورد تاکید قرار می‌گیرد: «پس دیدم روان زن‌هایی که دست‌هایشان پستان‌های خود را بر روی تابه گرم نهاده بودند و آن‌ها را از این سوی به آن سوی برمی‌گردانیدند و پرسیدم: این زن‌ها چه گناهی کردند که روان آن‌ها چنین پادافره گرانی را تحمل می‌کند؟ سروش اهل و آذر ایزد گفتند: «این روان آن زنی است که کودک خویش شیر ندادند و آن‌ها را نزار و تباه کردند و برای سود گیتی به کودک کسان [دیگر] شیر دادند» (فصل ۹۴). بدین ترتیب مسائلی چون خیانت همسران، اطاعت نکردن زن از شوهر، رها کردن کودکان، شیر ندادن به آن‌ها توسط مادران، بی‌احترامی به پدر و مادر گناهمانی با عذاب‌های دردناک به همراه دارد. تاکید بسیار ارداویرافنامه بر مسئله خانواده، نشان‌دهنده پیوند عمیق خانواده با قدرت است. در واقع خانواده شکل کوچک‌شده حکومت است و اساس و مبنای قدرت در جامعه محسوب می‌شود (اسلامی، ۱۳۹۸: ۳۷). به همین دلیل است که نظام پدرسالاری باید حفظ شود و در همین راستا مسئله زنان بسیار مورد توجه قرار می‌گیرد. زنان در ارداویرافنامه صرفاً در قبال شوهر و فرزندان خود مسئولیت دارند و باید از شوهران خود فرمانبرداری کنند و اگر چنین نکنند در جهان دیگر گرفتار عذاب‌های دردناک خواهند شد. وظیفه زن تنها حفظ بنیان خانواده است و جز این وظیفه‌ای ندارد. برخلاف مردان که مشاغل و رفتارهایشان موجب رفتن آن‌ها به بهشت یا دوزخ می‌شود گناهان و پادافره زنان غالباً مبتنی بر جنسیت آنان بوده است،

^۱ زندگی مادی واپسین پس از رستاخیز

^۲ شک و تردید

زنان با دیدی جنسیتی، تنها در موضع زن و غالباً از دید مردان و وظایفی که مردان اجتماع بر دوش آنان نهاده‌اند به بهشت یا دوزخ فرستاده می‌شوند (ربیع‌زاده، ۱۳۹۶: ۱۰۲). این نگاه جنسیتی به زن در ارداویرافنامه منجر شده است تا زنان نقش پررنگ‌تری در این اثر نسبت به مردان داشته باشند تا جایی که وظایف زن در خانواده در ارداویرافنامه ۸۸٪ است و وظایف مرد در خانواده تنها ۱۲٪. (همان: ۲۳۶). بنابراین زن در ارداویرافنامه کاملاً از عرصه عمومی حذف می‌شود و به خانه و خانواده تعلق می‌گیرند. امری که به دلیل حفظ کیان خانواده و حفظ ایدئولوژی محافظه‌کارانه و مذهبی حکومت مورد توجه قرار گرفته است.

حکومت؛ ایجاد ترس مضاعف

در نخستین فصل ارداویرافنامه و در آغاز اثر به اسکندر یونانی اشاره می‌شود تا با خلق دشمن علیه حکومت و مذهب زرتشت، ایدئولوژی حفظ وضع موجود به‌وضوح و در همان آغاز بیان شود.

«چنین گویند که یکبار اهل زرتشت دینی را که پذیرفته بود در جهان رواج داد تا پایان سیزده سال دین در پاکی و مردم در بدگمانی بودند پس گجسته^۱ گنامینو^۲ دروند برای اینکه مردمان به این دین شک کنند، گجسته اسکندر یونانی مصرنشین را گمراه کرد که با ستم‌گران و نبرد و بیماری به ایرانشهر^۳ آمد و او فرمانروای ایران را کشت و دربار و فرمانروایانی را آشفته و ویران کرد. و این دین یعنی همه اوستا و زند با آب زر بر روی پوست‌های آراسته گاو نوشته و در استخر پابکان در دژنپشت نهاده شده بود. و این دشمن بدبخت، اشموغ دروند بدکردار، اسکندر یونانی مصرنشین، آن‌ها را برآورد و سوخت و او بسیاری از دستوران و داوران و هیربدان و موبدان و دین‌برداران و افزارمندان^۴ و دانایان ایرانشهر را بکشت و در میان هر یک از بزرگان و کدخدایان ایرانشهر کینه و ناآشتی^۵ افکند و خود نابود شد و به دوزخ روانه گشت...» (فصل ۱).

در ادامه سرچشمه آشوب و پیکار مردم ایرانشهر با یکدیگر و علت الحاد و شک در دین را در کینه‌ورزی‌های اسکندر یونانی قلمداد می‌کنند. سپس شرح می‌دهد که به‌همین دلیل است که به‌دنبال چاره و راه‌حلی برای این بی‌نظمی‌ها و آشفته‌گی‌ها در آتشکده فربی جمع شدند. درواقع ارداویراف با بیان بی‌نظمی و آشوب‌هایی که زمانی اسکندر (دشمن) برای ایرانشهر ایجاد نمود، به‌دنبال شرح عمق فاجعه‌ای است که ممکن است با از بین رفتن مشروعیت ساسانیان در ایرانشهر رخ دهد. «با موافقت دستوران دین، همه مردم را به در آتشکده فربی فرا خواندند از میان همه آن‌ها هفت مرد جدا کردند که نسبت به ایزدان و دین بی‌گمان‌تر بودند. و اندیشه و گفتار و کردار ایشان آراسته‌تر و درست‌تر بود و گفتند که شما خود بنشینید و از میان خود یکی را برگزینید که برای این کار بهتر و بی‌گناه‌تر و خوشنام‌تر باشد پس آن هفت مرد نشستند و از میان هفت تن سه تن و از میان سه تن ویراز نام برگزیدند...» (فصل ۱). در فصل نخست کتاب که سیاسی‌ترین بخش آن است، برای حفظ وضع موجود، علت آشوب‌های جامعه را تنها در یک دشمن خارجی خلاصه می‌کند. این ایدئولوژی که به دنبال حفظ حکومت است نه تنها در پی حفظ دین بلکه در پی احیای آن از طریق ایجاد حس ترس و عذاب و عقابی است که با نگارش ارداویرافنامه محقق می‌شود. آلتوسر در نظریه سازوبرگ‌های ایدئولوژیک قدرت معتقد است که حکومت‌ها در گذشته از طریق سرکوب بر مردم نظارت می‌کردند و اکنون دیگر چیزی تحت عنوان سرکوب وجود ندارد و حکومت‌ها از

۱. ملعون

۲. روح مخرب، اهریمن

۳. کشور ایران

۴. متخصصان

۵. اختلاف

طریق سازوبرگ‌های ایدئولوژیک و نهادهایی چون کلیسا، مدرسه، رسانه، حزب و... بر مردم مسلط می‌شوند. سازوبرگ‌های ایدئولوژیک دولت با سازوبرگ‌های سرکوبگر دولت متفاوت است، در سازوبرگ‌های ایدئولوژیک دولت، ورود به هر دو حوزه عمومی و خصوصی می‌تواند اتفاق بیفتد اما در مورد سازوبرگ‌های سرکوبگر، دولت تنها در حوزه‌ی عمومی حضور پیدا می‌کند. دولت به‌عنوان طبقه‌ی سلطه‌گر نه عمومی و نه خصوصی است بلکه خود شرط لازم جهت هر نوع تفکیک میان امر عمومی و خصوصی است (آلتوسر، ۱۳۹۸: ۳۸). بنابراین خصوصی یا عمومی بودن نهادهایی که تحقق این سازوبرگ‌ها در آن‌ها پدیدار می‌گردد، اهمیت چندانی ندارد و آنچه مهم است کارکرد آن‌هاست و نهادهای خصوصی به‌خوبی می‌توانند همچون سازوبرگ‌های ایدئولوژیک دولت کار کنند (همان: ۳۹). در ارداویرافنامه نیز با نهادی مواجهیم که به دنبال ایجاد سازوبرگ ایدئولوژیک دولت است و طبقه حاکمه در تلاش است تا با استفاده از متنی مذهبی که در بخش عمده آن در پی ساخت ترس و عذاب و عقاب می‌باشد، به حفظ وضع موجود و تداوم حکومت بپردازد.

در جامعه ساسانی اصالت با پدر و با پادشاه است و خانواده شکل کوچک‌شده حکومت است و اساس و مبنای قدرت در جامعه تلقی می‌شود (اسلامی، ۱۳۹۸: ۳۷). به‌ویژه با ایجاد ترس از عذاب‌های دوزخ، سعی می‌شود تا مذهب بار دیگر رونق خود را باز یابد و بدین ترتیب به حفظ خانواده و حکومت کمک شود و در نتیجه قدرت موبدان نیز بازیابی گردد. این درهم تنیدگی مذهب، حکومت و خانواده منجر به ساخت ایدئولوژی‌ای می‌گردد که در جای‌جای ارداویرافنامه سخن از آن است و نشان‌دهنده این مطلب است که حفظ وضع موجود در این دوره بسیار جدی پیگیری می‌شده است. استفاده از عقاب و عذاب و نشان دادن خدایی ترسناک و وحشت‌آفرین که باید انسان‌ها را با زور به سمت سعادت هدایت نماید ویژگی مهم این دوره است. بدین ترتیب مدل متساهل، تکثرگرا و انسان‌محور در سیاست‌گذاری هخامنشیان، جای خود را به مدل مذهبی، تک‌گو (مونستی) و خدامحور سیاست‌گذاری ساسانیان می‌دهد و درنهایت رژیم سیاسی را از درون با فروپاشی روبه‌رو می‌سازد (همان: ۴۳). ساسانیان از طریق نگارش متنی مذهبی چون ارداویرافنامه و با درهم تنیدگی مذهب، حکومت و خانواده به‌عنوان محورهای ایدئولوژی خود در پی حفظ وضع موجود برآمدند و با ایجاد ترس از عقاب و عذاب پس از مرگ به تثبیت این امر دامن زدند.

نتیجه‌گیری

براساس آن چه گذشت، اتوپیا و ایدئولوژی متن ارداویرافنامه بررسی گردید. اتوپیا که در نگاه ما نهایی به معنای تغییر وضع موجود است، در اندک فصول ابتدایی ارداویرافنامه با تصویرسازی از بهشت توصیف می‌گردد. جهانی مملو از نیکی و درستی که بر محور سه اصل زرتشتی گفتار نیک، کردار نیک و اندیشه نیک بنا شده است. این اتوپیا تصویری است از آن چه ارداویراف تمایل دارد که در جهان واقعی بنا شود و جهانی را که همه دین‌دارند، زنانی مطیع و فرمانبردار دارد که از همسران خود اطاعت می‌کنند، مردمانی که دروغ نمی‌گویند، پادشاهانی که به‌درستی فرمان‌روایی می‌کنند، گروه‌هایی که در پی آبادانی جامعه بودند همچون کشاورزان، صنعتگران، شبانان و... را مورد ستایش قرار می‌دهد و در پی خلق چنین جهانی در عالم واقعیت به دنبال تغییر وضع موجود است. تا جایی که او این جهان را بلا توصیف می‌کند و بهشت را جهانی به دور از بلا همراه با پادشاه‌های بسیار به تصویر می‌کشد. ارداویراف در این بهشت اتوپیایی که بسیار اندک از آن سخن گفته در پی ایجاد جامعه‌ای به‌دور از نااخلاقی‌ها و پلیدی‌هایی است که در دوره‌ای که او می‌زیسته رواج داشته است و از طرفی می‌خواهد جامعه‌ای بر مبنای گفتار نیک، کردار نیک و اندیشه نیک بنا کند. بنابراین در تصویر اتوپیایی ارداویرافنامه که بخش اندکی از آن را شامل می‌شود با نگرشی از تغییر و سیر به جامعه‌ای آرمانی از نیکی و دوری از پلیدی مواجهیم. در مقابل از فصل شانزدهم تا پایان کتاب با تصویرسازی‌های همراه با ترس و عذاب مواجهیم. تصویرهایی که دائماً نشان‌دهنده اهمیت حفظ مذهب، خانواده و نظام سیاسی است. ارداویراف در بخش عمده کتاب با تولید ایدئولوژی در پی حفظ وضع موجود است و می‌خواهد با خلق اثری که نوعی از سازوبرگ ایدئولوژی دولت محسوب می‌شود به یاری طبقه

حاکمه و حکومت بیاید. در این فصول با تصویرسازی‌هایی از عذاب و دوزخ به‌ویژه از وضعیت زنان، هشدار داده می‌شود که اگر جامعه به سمت حفظ دین، خانواده و درنهایت حکومت پیش نرود، در جهان واپسین به عذاب‌های دردناک دچار خواهد شد. در دیالکتیک بین اتوپیا یا ایدئولوژی در ارداویرافنامه می‌توان از سنگینی بیشتر ایدئولوژی سخن گفت. او می‌خواهد سه نهاد خانواده، مذهب و شاهنشاه را که مهم‌ترین پایه‌های ایدئولوژیک حکومت‌اند، را حفظ نمایند زیرا که موبدان پی برده بودند مشروعیت حکومت و بنیان آن در خطر افتاده است. بنابراین در تصویرسازی این دیالکتیک، ایدئولوژی اولویت دارد و باید ارداویرافنامه را متنی ایدئولوژیک با محوریت حفظ خانواده، مذهب و نظام شاهنشاهی دانست که در پی حفظ قدرت مذهبی ساسانیان بود.

منابع

- آلتوسر، لویی (۱۳۹۸)، ایدئولوژی و سازوبرگ‌های ایدئولوژیک دولت، ترجمه روزبه صدرآرا، تهران: نشر چشمه.
- اسلامی، روح‌الله (۱۳۹۸)، شکوه و زوال سیاست در اندیشه ایران‌شهری، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- امینی، علی‌اکبر، شاکری خوئی، احسان (۱۳۹۱)، رابطه معنا و زمینه در فهم نظریه‌های سلطنت مشروطه و مشروعه، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال چهارم، شماره ۱۵.
- برگر، پیتر ل. و لوکمان، توماس (۱۳۷۵)، ساخت اجتماعی واقعیت (رساله‌ای در جامعه‌شناسی شناخت)، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- تفضلی، احمد (۱۴۰۰)، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، تهران: انتشارات سخن.
- علیرضا پورشبانان و امیرحسین پورشبانان (۱۳۹۷)، بررسی تطبیقی ظرفیت ارداویرافنامه در مقایسه با متن و بازی دوزخ از کمدی الهی دانته، پژوهش‌های ادبیات تطبیقی، دوره ۶، شماره ۴.
- حیدری، دنیا و تسلیمی، محمدباقر (۱۳۹۱)، مقایسه‌ی تطبیقی بهشت و دوزخ در ارداویرافنامه و کمدی الهی، همایش پژوهش‌های ادبی، تهران: <https://civilica.com/doc/193666>.
- دوماندو، طیبیه (۱۳۹۶)، نسبت جامعه‌شناسی معرفت مانهایم و پدیدارشناسی هوسرل، پژوهشنامه علوم سیاسی، دوره ۱۲، شماره ۳.
- رایگانی، ابراهیم و موسوی کوهپر، سید مهدی (۱۳۹۵)، بررسی و تحلیل جایگاه کار و کشاورزی در ارداویراف نامه؛ از منظر ثواب و عقاب اخروی، معرفت ادیان، سال هفتم، شماره ۳.
- ربیع‌زاده، علی (۱۳۹۶)، ارداویرافنامه در ترازوی نقد (نسخه الکترونیکی)، برگرفته از سایت: <http://www.takbook.com>
- ژینو، فیلیپ (۱۳۹۹)، ارداویراف‌نامه، ترجمه ژاله آموزگار، تهران: انتشارات معین - انجمن ایران‌شناسی فرانسه.
- سلطانی، سیما (۱۳۸۴)، گناهان زنان در ارداویرافنامه، پژوهش زنان، شماره ۳.
- کسرابی، مرضیه و ابراهیمی، حسن (۱۳۸۸)، بررسی نمادگرایی در سیرالعباد الی المعاد سنایی و ارداویرافنامه، ادیان و عرفان، سال چهل و دوم، شماره ۱.
- مانهایم، کارل (۱۳۹۲)، ایدئولوژی و اتوپیا: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی شناخت، ترجمه فریرز مجیدی، تهران: سمت.
- وبر، ماکس (۱۳۷۱)، مفاهیم اساسی جامعه‌شناسی، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نشر مرکز.

Reference

- Kurzman CH and Owens LY (2002). *The Sociology of intellectuals. Annu. Rev. Sociol.* 28, 63-90.

- Nabati MS (2016). *Evaluating and comparing the Book of Arda Viraf Nameh with Sayr al-'Ibad ILA l-Ma'ad*, *American International Journal of Research in Humanities, Arts and Social Sciences*, 2328-3734.
- McCarthy DO (2000). *Sociology of Knowledge*. *International Encyclopedia of Sociology*, 2(5), 2953-2960.
- Skinner QE (2002), *vision of politics: Regarding Method (Volume 1)*, Cambridge University Press.
- Tully, James (1988), *Meaning and Context: Quentin Skinner and His Critics*, New Jersey: Princeton University Press.